

Origins of Jürgen Habermas' linguistic turn:

The foundation of critical social theory and the position of Humboldt's linguistic theory

Seyyed Esmail Masoudi^{*}, Mohammad Taghi Iman^{}**

Hossein Abbasi^{*}**

Abstract

Although the term "linguistic turn" has specific meanings in different approaches, it generally refers to the fact that in the 20th century, "language" became the center of attention of thinkers. Discussions about language caused these thinkers to take analytical and critical positions towards each other. Habermas, with the criticisms he made to two philosophical traditions, hermeneutic and analytical; He has established his pragmatist position on language. By following the works of Habermas, it becomes clear that the origin of his interest in language should be considered in "Humboldt's linguistic theory". Humboldt's theory presents a three-level division of language and provides Habermas with the possibility that he can first criticize other approaches to language-thought and reveal the inadequacy of their interpretation of language; Secondly, by highlighting the pragmatic level of language, he built a social theory that can understand and criticize the realized state of modernity. The origin of Habermas's "linguistic turn" is rooted in Humboldt's linguistic theory, a thinker who is on the fringes of the philosophical stream, but by highlighting his linguistic theory, Habermas shows that the interpretation and understanding of the

^{*} Assistant Professor of Sociology, Shiraz University, shiraz, Iran (Corresponding Author),
se.masoudi@hafez.shirazu.ac.ir

^{**} Professor of Sociology, Shiraz University, shiraz, iran, iman@shirazu.ac.ir

^{***} PhD. Candidate of Sociology, Shiraz University, shiraz, iran, hossein.abbasi@hafez.shirazu.ac.ir

Date received: 12/08/2024, Date of acceptance: 21/09/2024

two main thinkers of twentieth century linguistic thought, namely Heidegger and Wittgenstein about language can be analyzed in Humboldt's three-level division.

Keywords: Linguistic turn, Habermas, Humboldt, linguistic theory, cognitive interests, pragmatism, critical social theory.

Introduction

Among the contemporary thinkers who have tried to criticize the contemporary situation from two philosophical and social aspects; The name of Habermas is seen the most. He has tried to expand the scope and territory of scientific knowledge by maintaining its credibility. In fact, "his goal is to emphasize that science should be put in a better state in a more philosophically conscious way, and also with stronger epistemological criteria" (Piozi, 1384: 18). Such a critique of science by philosophy strengthens the foundation of this epistemic structure even more; Because it shows how the formation of science and especially social theory is rooted in human linguistic existence. "Language" in Habermas' thought is central in such a way that without understanding language from Habermas' perspective, his thought will not be understood either.

What this article aims to express is a reflection on Habermas's thought, centered on the "linguistic turn". In fact, the article claims that Habermas, while engaging and debating with contemporary philosophical currents - "analytical philosophy" and "hermeneutic philosophy" - It has its own unique thought; And he understands the language in a way that is unique to him. Of course, such an understanding of language is rooted in the German intellectual tradition and goes back to Humboldt. Habermas's interpretation and use of Humboldt's linguistic theory allows him to liberate philosophy and science from subject-centered domination, and at the same time, shows that "intersubjectivity" and critical social theory are possible with language. to be As McCarthy said: "The key to Habermas's approach is the rejection of the "paradigm of consciousness" and the "philosophy of the subject" related to it in favor of the intersubjective paradigm of "communicative action". (McCarthy, 1990, x).

Materials & Methods

In order to answer the question of what is the relationship between Habermas' social theory and the issues related to language and linguistic turn, an attempt has been made to formulate the linguistic foundations of his social theory by using the

descriptive-analytical method and referring to the works of this thinker. Therefore, the main materials that have been analyzed are books and articles by Habermas that have an epistemological orientation and reveal Habermas' understanding of social theory. Also, those works in which Habermas has shown attention to language have been considered in order to clarify the relationship between social theory and linguistic turn in this thinker.

Discussion & Result

Language has a central place in Habermas's thought. In order to understand this central position, on the one hand, it is necessary to identify and analyze the roots of Habermas's linguistics, and on the other hand, to examine the importance and role of language in the entire intellectual project of Habermas. But these two lines of analysis should be followed in the term that Habermas himself specifies and acknowledges, that is, "linguistic turn".

For this purpose, Habermas through rereading the philosophical thinking before him and by analyzing the terms "Paradigm of Consciousness" and "Philosophy of the Subject"; He tries to introduce his criticism to "subjectivity" and take a step towards overcoming and erasing subjectivity. The said criticism is not only negative, and what Habermas pursues is to reach a critical social theory. A theory that can, while understanding the realized state of modernity, improve its direction and reveal its shortcomings through criticism. In order to come up with such a theory, Habermas has tried to show that critical social theory can be followed along with modern epistemology by relying on the discussions of Kant and Fichte about "interests of reason".

For this reason, Habermas, after explaining the technical interest and the practical interest, each of which has produced knowledge according to itself and has been beneficial to human kind in some way; It speaks of liberating interest. The mentioned interest clarifies the meaning of the previous two interests and on the other hand, through rethinking, it provides the possibility of criticism. Habermas explains liberating interest with special attention to Freud's theory. That is, by looking at an example of realized knowledge, Habermas can claim that the design of a critical social theory is not only possible but also necessary for reason. Because the liberating interest is the interest of reason, which, through reflection and rethinking in its conditions, gives the possibility of criticizing and overcoming the situation of oppression and domination.

Rethinking or reflection is a special feature of Habermas's thinking, which is emphasized in liberating interest; This feature caused him to become aware of its shortcomings by reflecting on his initial plan. Habermas had criticized the "paradigm of consciousness" or "philosophy of the subject" and believed that such a paradigm is not possible for critical social theory; But now, in explaining the formation of critical social theory, he found himself along the "philosophy of the subject". In other words, Habermas saw himself under "subjectivity", that is, the basic principle of the philosophical discourse of modernity. For this reason, in the continuation of his intellectual path, he tried to enter in such a way that the project of subjectivity becomes impossible. This particular way of entering to reach critical social theory (which should be called communicative action theory); It has been done by following the language issues and in more precise terms "language rotation". Therefore, understanding the "linguistic turn" is necessary to understand Habermas's critical social theory.

Conclusion

Habermas explains the "linguistic turn" and the importance of linguistic topics with reference to Humboldt. Therefore, the "linguistic turn" in the sense that Habermas intends - which is the basis of critical social theory - is understood by "Humboldt's linguistic theory". He highlights three levels of language analysis in Humboldt:

- World-forming character of speech: in the sense that the limits of the world or the ontological horizon should be searched for in language. Language is not just a instrument, it is in the structure of the world.
- Pragmatic structure of speech and communication: language, without everyday applications, essentially does not exist; Any meaning of language that is considered starts from this level: that humans use language in their relationships to achieve their goals and to establish reasons.
- Representation of facts: that is, the language has a cognitive aspect and say about the facts of the world.

Identifying the three mentioned levels allows Habermas to enter into dialogue with the schools of analytical philosophy and hermeneutic philosophy. In other words, with these three levels, Habermas criticizes Wittgenstein's and Heidegger's discussion about language. He believes that according to Heidegger, the world-forming character of speech and the revealing aspect of the world is prominent,

which shows itself in pre-understanding; But Heidegger has ignored the relationship between linguistic knowledge and knowledge of the world, that is, the representation of facts. According to Habermas, the entire hermeneutic tradition, including Heidegger, does not provide a convincing analysis of the function of the representation of fact by language. Habermas criticizes Wittgenstein, who, like Heidegger, relies on the background of understanding the world, which does not contain truth and falsity by itself. According to Habermas, Wittgenstein has placed the criterion of truth and falsity of propositions outside the propositions, that is, he has reduces truth and falsity to function. The term truth-functional that Habermas used to describe Wittgenstein implies this criticism. Although Habermas admits that Wittgenstein also paid attention to the pragmatic aspect of language, he believes that he did not place this aspect in the context of social relations and everyday actions.

Bibliography:

- Abazari, Yusuf Ali (2007), *Sociological Wisdom*, Tehran: Tarh-e No. [in Persian]
- Allen, A., & Mendieta, E. (Eds.). (2019). Contents. In *The Cambridge Habermas Lexicon* (pp. v–x). toc, Cambridge: Cambridge University Press.
- Outwit, William (2007), *Habermas Critical Introduction*, translated by Leila Jo Afshani and Hassan Chavoshian, Tehran: Akhtaran Publications. [in Persian]
- Paya, Ali and Mohammad Amin Qanei-Rad (2015), *Habermas and Iranian Intellectuals*, Tehran: Tarh-e Naghd. [in Persian]
- Baynes, Kenneth (2015), *Habermas*, First published by Routledge.
- Berlin, Isaiah (2018), *Magos of the North*, translated by Reza Rezaei, Tehran: Mahi Publishing. [in Persian]
- Pinkard, Terry (2014), *German Philosophy 1760-1860*, translated by Neda Qatrawi, Tehran: Nash Ghoqnos. [in Persian]
- Piozzi, Michael (2004), *Jürgen Habermas*, translated by Ahmad Tedin, Tehran: Hermes Publishing. [in Persian]
- Thomasen, Lasse (2015), *Habermas' Enigma*, translated by Mohammad Reza Gholami, Tehran: Duniya Ekhtaz Publications. [in Persian]
- Dahlstrom, Daniel O. (2019), *Hamann, Herder and Schiller's aesthetic overview*, translated by Hassan Mortazavi, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [in Persian]
- Durandgaslin, Jean-Marc (2019), *Introduction to Philosophical Texts: Five Approaches for Communicative Intellect*, translated by Asgar Kahramanpour Banab, Tehran: Nash Javaindeh. [in Persian]

- Copleston, Frederick (2015), *History of Philosophy Volume 6: From Wolf to Kant*, translated by: Esmail Saadat and Manouchehr Bozormehr, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [in Persian]
- Kant, Immanuel (1983), *the measurement of pure wisdom*, translated by: Shams-al-Din Adib Soltani, Tehran: Amirkabir Publishing. [in Persian]
- Marx, Karl (2019), *Louis Bonaparte's 18th Brumaire*, translated by Baqer Parham, Tehran: Merkaz. [in Persian]
- McCarthy, Thomas (2005), *Critical Sociology: A Theory of Communication Ability*, edited by Paul Connerton, translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Akhtaran Publishing House. [in Persian]
- McCarthy, Thomas (1990), *Introduction To "The Philosophical Discourse of Modernity"*, trans. frederick Lawrence, Polity Press.
- Mead, George Herbert (2023), *Mind, Self and Society*, translated by Hasan Khayati, Tehran: Ban Publishing. [in Persian]
- Miller, Peter (2013), *Subject, Power and Power*, translated by Afshin Jahan Dedeh and Niko Sorkesh, Tehran: Nei Publishing. [in Persian]
- Habermas, Jurgen (1971), *Knowledge and Human Interests*, trans. J. Shapiro. Boston, MA: Beacon Press.
- Habermas, Jurgen (1973), *Theory and Practice*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jurgen (1985), *The Philosophical Discourse of Modernity*, Translated Frederick Lawrence, Polity Press.
- Habermas, Jurgen (1990), *The Philosophical Discourse of Modernity*, trans. frederick Lawrence, Polity Press.
- Habermas, Jurgen (1990), *Communication and the Evolution of Society*, trans. Thomas Mc McCarthy Beacon Press.
- Habermas, Jurgen (1999), *Hermeneutic and Analytic Philosophy. Two Complementary Versions of the Linguistic Turn?*. Royal Institute of Philosophy Supplement, 44, pp 413--441.
- Habermas, Jürgen (2015), *Critical Sociology: Systematic Distortion of Communication*, edited by Paul Connerton, translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Akhtaran Publishing House. [in Persian]
- Habermas, Jürgen (2012), *The Theory of Communicative Action*, translated by Kamal Poladi, Tehran: Nahr-e-Karzan. [in Persian]
- Habermas, Jürgen (2019), *Philosophical Texts: Five Approaches for Communicative Reason*, translated by Asgar Gharampour Bonab, Tehran: Nash Javaindeh. [in Persian]
- Habermas, Jürgen (2021), *Cognition and Human Interests*, translated by Naseruddin Ali Taqovian, Tehran: Institute of Cultural and Social Studies. [in Persian]

381 Abstract

Humboldt, W. v. (1988). On Language: The Diversity of Human Language-Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind. United Kingdom: Cambridge University Press.

Jaspers, Karl (2011), Kant, translated by Abdol Hossein Naqibzadeh, Tehran: Tahori Publishing.
[in Persian]

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس:

بنیانگذاری نظریه اجتماعی انتقادی و جایگاه نظریه زبانی هومبولت

سید اسماعیل مسعودی*

محمدتقی ایمان**، حسین عباسی***

چکیده

اصطلاح «چرخش زبانی» هر چند در رویکردهای مختلف، معانی خاصی دارد اما به‌طور کلی، به این امر اشاره می‌کند که در قرن بیستم، «زبان» مرکز توجه اندیشمندان قرار گرفت. مباحثات پیرامون زبان، سبب شد که این اندیشمندان نسبت به یکدیگر مواضع تحلیلی و انتقادی بگیرند. هابرماس، با نقدهایی که به دو سنت فلسفی هرنوتیکی و تحلیلی وارد کرده‌است؛ موضع پراگماتیستی خود به زبان را تثبیت نموده است. با پیگیری آثار هابرماس، روشن می‌شود که خاستگاه توجه او به زبان را باید در «نظریه زبانی هومبولت» دانست. نظریه هومبولت تقسیم‌بندی سه سطحی از زبان ارائه می‌کند و این امکان را برای هابرماس فراهم می‌آورد که او بتواند اولاً به دیگر رویکردها زبان‌اندیش، نقدهایی وارد کند و نابسندگی تفسیر آن‌ها از زبان را آشکار سازد؛ ثانیاً با برجسته‌سازی سطح پراگماتیستی زبان، نظریه‌ای اجتماعی بنا نهد که بتواند وضعیت تحقق‌یافته مدرنیته را فهم و نقد کند. خاستگاه «چرخش زبانی» هابرماس ریشه در نظریه زبانی هومبولت دارد، متفکری که در حاشیه جریان فلسفی قرار می‌گیرد اما هابرماس با برجسته‌سازی نظریه زبان‌شناختی او نشان می‌دهد که تفسیر و فهم دو متفکر اصلی زبان‌اندیش قرن بیستم، یعنی هایدگر و ویتگنشتاین درباره مورد زبان، در تقسیم‌بندی سه سطحی هومبولت قابل تحلیل است.

* استادیار جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)، se.masoudi@hafez.shirazu.ac.ir

** استاد تمام جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، iman@shirazu.ac.ir

*** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، hossein.abbasi@hafez.shirazu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۳۱

کلیدواژه‌ها: چرخش زبانی، هابرماس، هومبولت، نظریه زبانی، علائق شناختی، پراگماتیسم، نظریه اجتماعی انتقادی.

۱. مقدمه و بیان مسئله

در بین اندیشمندان معاصری که تلاش کرده‌اند از دو جنبه‌ی فلسفی و اجتماعی به نقد وضعیت معاصر پردازند؛ نام هابرماس بیشتر از همه به چشم می‌خورد. او تلاش کرده‌است با حفظ اعتبار معرفت علمی، دامنه و قلمرو آن را گسترش دهد. در واقع «هدف او تاکید بر این نکته است که باید علم، به شیوه‌ای از نظر فلسفی آگاهانه‌تر، و هم‌چنین با معیارهای معرفت‌شناختی محکم‌تر، در وضعیت بهتری قرار گیرد» (پیوزی، ۱۳۸۴: ۱۸). چنین نقدی از سوی فلسفه به علم، بنای این سازه معرفتی را بیش‌ازپیش محکم می‌کند؛ زیرا نشان می‌دهد که چگونه شکل‌گیری علم و به طور خاص نظریه اجتماعی، ریشه در وجود زبانی انسان دارد. «زبان» در اندیشه هابرماس، محوری است به گونه‌ای که بدون درک زبان از منظر هابرماس، اندیشه او نیز درک نخواهد شد.

آن‌چه این مقاله در صدد بیان آن است، پرتوافکنی بر اندیشه هابرماس، با محوریت «چرخش زبانی» است. در واقع مقاله ادعا می‌کند که هابرماس، ضمن درگیری و مباحثه با جریان‌های فلسفی معاصر - «فلسفه تحلیلی» و «فلسفه هرمنوتیکی» - مسیر خود را طی می‌کند؛ و زبان را به گونه‌ای فهم می‌کند که اختصاص به او دارد. البته چنین درکی از زبان، در سنت فکری آلمانی ریشه دارد و به هومبولت (Wilhelm von Humboldt) برمی‌گردد. تفسیر و استفاده هابرماس از نظریه زبان‌شناختی هومبولت به او اجازه می‌دهد که فلسفه و علم را از سیطره سوژه-محوری، رها سازد و در عین حال، نشان دهد که «بیناسوژگی» (intersubjectivity) و نظریه اجتماعی انتقادی با زبان ممکن می‌شود. همان‌طور که مک‌کارتی گفته‌است: «کلید رویکرد هابرماس، رد «پارادایم آگاهی» (paradigm of consciousness) و «فلسفه سوژه» (philosophy of the subject) مرتبط با آن به نفع پارادایم بیناسوژگی «کنش ارتباطی» است. (McCarthy, 1990: x). از آن جا که زبان ابزار هماهنگ‌سازی کنش به شمار می‌رود و «کنش ارتباطی به نحو ذاتی نوعی شکل هماهنگی اجتماعی است که بر پایه اجماع استوار است» (پایا و قانع‌راد، ۱۳۹۵: ۴۳)؛ می‌توان ادعا کرد که طبق نظر هابرماس ارائه نظریه اجتماعی یعنی، طرحی برای فهم و نقد وضعیت اجتماعی، بر پایه زبان ممکن

می‌گردد. به همین جهت بخش اول مقاله، به این امر می‌پردازد که منازعه و چالش بنیادین هابرماس حول چه موضوعی است.

۲. پارادایم آگاهی یا فلسفه سوژه

نقطه شروع بحث هابرماس، با نقد سنت فلسفی آغاز می‌شود که با اصطلاح «پارادایم آگاهی مبتنی بر فلسفه سوژه» از آن نام می‌برد (Habermas, 1990: 309). او در کتاب **گفتمان فلسفی مدرنیته** (۱۹۸۵) به وصف این اصطلاح پرداخته‌است و به یک معنا با جریان‌های فکری پیش از خود و زمان خود، تعیین نسبت کرده‌است.

منظور از این اصطلاح، وصف ویژگی‌های دقیق و ثابت نیست که بتوان تعیین کرد یک فیلسوف یا نظریه ذیل چنین فلسفه‌ای قرار می‌گیرد یا نمی‌گیرد. بلکه فلسفه آگاهی به یک «پارادایم» اشاره دارد. مشخصه پارادایم این است که نیازی به انسجام دقیق ندارند، و چنین ادعایی وجود ندارد که یک نظام مفهومی واحد، همه ویژگی‌ها و مشخصه‌های مربوطه را ترسیم کند. در واقع ادعای اصلی کتاب مذکور این است: «گفتمان فلسفی مدرنیته» که «سوژکتیویته را به عنوان اصل مدرنیته» ارتقاء داد، به طور کلی شامل گفتمان‌هایی متفاوت و بعضاً رقیب نیز می‌شود (Habermas lexicon, 2019: 299). هر چند این گفتمان‌های متفاوت برآمده از «گفتمان فلسفی مدرنیته» به بعضی آپوریا (aporias) (پرسش/شک و تردیدهای اساسی توجه داشته و در جهت حل آن تلاش کرده‌اند اما به نظر هابرماس، نتوانستند آن آپوریا را پاسخ دهند: «فوکو به قدر کافی به آپوریا‌های رویکرد خود توجه نداشت تا درک کند که چگونه نظریه قدرت او با سرنوشتی مشابه با سرنوشت علوم انسانی که ریشه در فلسفه سوژه دارد، شکست خواهد خورد» (Habermas, 1990: 295). و در مورد هوسرل نیز می‌گوید «چون تحت پیش‌فرض‌های فلسفه آگاهی» قرار داشت؛ نتوانست مسئله «بیناسوژگی» را حل کند (هابرماس، ۱۳۹۹: ۹۲). نه فقط در کتاب مذکور بلکه پیش از آن نیز می‌توان نقد «فلسفه مبتنی بر سوژه» را در آثار او دنبال کرد.

در کتاب **دانش و علایق انسانی** (۱۹۶۸) سیر تغییر و تحولات فلسفه مبتنی بر سوژه و نقدهایی که به این فلسفه صورت گرفته، بیان شده است. اما هابرماس معتقد است که هیچ کدام از این نقدها و تغییر و تحولات، اساسی نبوده یا به تعبیری، بنیادافکن نبوده است. منظور از بنیادافکن این است که نظریات مارکس، پیرس، دیلتای هم نتوانسته است «پارادایم آگاهی مبتنی بر سوژه» را از مسائل و مشکلات آن، رها سازد (هابرماس، ۱۴۰۰: ۱۰۸).

بنابراین می‌توان گفت که از نظر هابرماس، متفکران قرن نوزدهم و بیستم به این توجه نداشتند که صورت‌بندی آن‌ها از آگاهی و مسائل مدرنیته، یا به تعبیری تلاش آن‌ها در جهت عبور از آپوریا، همواره بر چیزی تکیه داشته است که باید محل نقد قرار می‌گرفت و آن، اصل گفتمان فلسفی مدرنیته است که بر سوژکتیویته بنا شده‌است. از همین رو، هابرماس معتقد است، از این اصل باید به «امر دیگری» رجوع کرد که طرح سوژکتیویته را از اساس ناممکن نماید. این امر دیگر را با مفهوم «بیناسوژگی» معرفی می‌کند. مسیر خاص هابرماس در برجسته سازی این مفهوم، توجه به «زبان» است. البته مسیر رسیدن هابرماس به طرح مسئله زبان، از نقد معرفت‌شناسی می‌گذرد. نقد معرفت‌شناسی به نحوی که هابرماس طرح می‌کند؛ صرفاً وجه معرفت‌شناسانه به معنای مرسوم را ندارد بلکه با رجوع به تاریخ و علوم محقق شده، نقد خود را به معرفت‌شناسی وارد می‌کند. در واقع از رهگذر بازسازی معرفت‌شناسی، تلاش می‌کند نشان دهد که همه علوم محقق شده در طول تاریخ، بر زبان تکیه دارند و «دانش تماماً با واسطه تجربه اجتماعی حاصل می‌آید» (پیوزی، ۱۳۸۴: ۲۳). در بخش بعد، «شکل‌گیری معرفت» از نظر هابرماس را بیان خواهیم کرد. لذا می‌توان گفت که آپوریای اصلی از نظر هابرماس، عدم توضیح و تبیین دقیق شکل‌گیری معرفت است.

۳. علایق شناختی عقل: شکل‌گیری معرفت

ادعای اصلی هابرماس این است که اساس نظریه اجتماعی باید بر تعامل زبانی قاعده‌محور و بر معرفت‌شناسی بازسازانه استوار باشد (دوراندگاسلین، ۱۳۹۹: ۳۹). از نظر او، با توضیح شکل‌گیری معرفت است که می‌توان به نظریه اجتماعی انتقادی رسید. در واقع، اگر بیان نشود که معرفت چگونه محقق می‌شود و بر چه چیزی تکیه دارد، هر تلاشی در راستای طرحی از نظریه اجتماعی، نابسنده خواهد بود؛ زیرا بیان نشده‌است که معرفت اساساً چگونه شکل می‌گیرد. لذا باید با معرفت‌شناسی آغاز کرد، هرچند شیوه پرداخت هابرماس به معرفت‌شناسی، مانند کانت و فیخته نیست و همان‌طور که در بخش قبل مطرح شد، هابرماس اساساً خود را مقابل «فلسفه سوژه» می‌بیند، لذا از توضیح معرفت بر اساس «سوژه استعلایی کانتی و بن‌انگاره‌ی فیشته‌ای خویش‌نمون موسس جهان» دوری می‌کند (میلر، ۱۳۹۳: ۸۶). در واقع هابرماس با تکیه بر دیدگاهی که تاریخ و واقعیت اجتماعی، و حتی طبیعت (انسانی‌شده) را محصول کار و کنش نوع بشر می‌داند، تلاش کرده‌است تا مسئله تولید معرفت را در پرتو تلاش انسان برای «تولید هستی و بازتولید وجود نوعی خویش» مورد

بررسی قرار دهد. از دید او، شرایط عام برساختن و رشد معرفت، همان شرایط تاریخی و ملموسی هستند که تحول و رشد نوع بشر در متن آن رخ داده است (اباذری، ۱۳۸۷: ۲۷). نکته اصلی توضیح معرفت از نظر هابرماس این است که تولید معرفت را نباید با توصیف یا توضیحی «ناب» یا نحوی «بی‌علاقه‌بودن» (disinterested) از چگونگی «واقعی بودن» چیزها، یکی گرفت (Baynes, 2015: 33). بلکه معرفت‌های مختلف ذیل منطق‌های متمایز تحقیق شکل گرفته‌اند که در این معرفت‌ها، هر منطق به واسطه یک «علاقه شناختی» (interest cognitive) متمایز جهت‌دهی می‌شود: علاقه به کنترل فنی، علاقه به درک یا ارتباط هرموتیک، و علاقه به رهایی از قدرت. از نظر هابرماس «علاق شناختی»، نگرش‌ها یا «مواضعی» (stands) نیستند که به راحتی کنار گذاشته شوند (Habermas, 1973: 8). اگر علقه و پیوندی نباشد، هیچ دانشی شکل نمی‌گیرد. هر چند علاقه، حیث روانشناختی و حتی فرهنگی و اجتماعی ندارد بلکه به نوع انسان و به عقل بر می‌گردد. در همین رابطه باید گفت که «نقطه عزیمت او فاعل شناسا (سوژه) است که به واسطه علائق پیش شناختی‌اش، درکی مبتنی بر علائق از امر واقع می‌یابد» (پایا و قانع‌راد، ۱۳۹۵: ۲۳۱). اگر مفهوم «علاقه» نزد هابرماس روشن شود، بحث تولید دانش و معرفت از نظر او بیان شده است. در کتاب **دانش و علائق انسانی** در تعریف «علاقه» آورده است:

مفهوم «علاقه» به معنای فروکاستن طبیعت‌گرایانه‌ی صفات مبتنی بر منطق استعلایی به صفات تجربی نیست. در اصل منظور از این مفهوم، دقیقاً پیشگیری از چنین فروکاستی است. علاقه‌های برسازنده شناخت میان تاریخ طبیعی گونه انسان و فرایند خود شکل‌دهی این تاریخ وساطت می‌کنند (و من اینجا بر منطق این فرایند خود شکل‌دهی فقط تأکید می‌کنم و به اثبات آن نمی‌پردازم). اما از این علاقه‌های برسازنده شناخت نمی‌توان برای فروکاستن این منطق به هیچ بنیان طبیعی بهره گرفت. من این علاقه‌ها را به آن جهت‌گیری‌های بنیادینی اطلاق می‌کنم که در شرایط بنیادین مشخص بازتولید و خود تأسیس‌گری ممکن‌گونه انسان ریشه دارند، یعنی کار و کنش متقابل (work and interaction) ... علاقه‌های برسازنده‌ی شناخت را می‌توان این گونه تعریف کرد: فقط کارکرد مسائلی هستند که به نحو عینی برای حفظ حیات سر برآورده‌اند و صورت‌های فرهنگی هستی نیز آن‌ها را حل کرده‌اند. سرشت کار و کنش متقابل به گونه‌ای است که متضمن یادگیری و رسیدن به فهم متقابل است. این فرایندها که در مرحله معینی از تکامل آغاز شده‌اند، اگر بناست که فرایند خودشکل‌دهی گونه انسان به خطر نیفتد، باید در شکل پژوهش روش‌مند

حفظ شوند. یکسره خطاست که علاقه‌های بر سازنده شناخت را فقط کارکردهای بازتولید زندگی اجتماعی بدانیم. از این رو «علاقه شناختی» مقوله‌ی ویژه‌ای است که به تمایز میان تعینات تجربی و استعلایی یا تمایز میان تعینات مادی و نمادین ربطی ندارد، درست همان گونه که به تمایز میان انگیزش و شناخت نیز ربطی ندارد. زیرا شناخت نه ابزار سازگاری ارگانیسم با محیط متغیر پیرامونش است و نه فعل موجود عقلانی نابی که با تأمل ورزی‌اش از بستر زندگی برکنده شده است (هابرماس، ۱۴۰۰: ۲۵۳ و ۲۵۴).

در این عبارت هابرماس، تمایز سطح استعلایی و سطح طبیعی محل تاکید قرار گرفته است؛ تلاش او در تعریف این است که علایق مذکور قابل فروکاست به وضعیت تجربی نیستند و در یک لایه عمیق‌تر قرار دارند، لایه‌ای که ناظر به سطح تجربه و شرایط تاریخی است اما مآخوذ از این شرایط نیست. جهت توضیح این تمایز باید به کانت اشاره کرد و گفت در واقع علایق مذکور پیشینی‌اند به معنایی که کانت به کار می‌برد: توجیه احکام را یا با توسل جستن به تجربه (که کانت آن را توجیه پسینی می‌نامد) یا به کمک امری مستقل از تجربه اثبات می‌کنیم (آنچه او توجیه پیشینی می‌نامد) (پینکارد، ۱۳۹۴: ۳۸). معنای پیشینی نزد او این است که «مآخوذ از تجربه نیست، ولی بر تجربه اطلاق می‌شود و به تعبیری حاکم بر تجربه است» (کاپلستون، ۱۳۹۵: ۲۳۰). در سنجش خرد ناب آمده‌است: ضرورت و کلیت فرسخت، شناخت‌نشان‌های مطمئن شناخت پر توم‌اند (پیشینی‌اند) و به نحو ناگسستنی به یکدیگر تعلق دارند (کانت، ۱۳۶۲: ۴ B). با این اوصاف، منظور هابرماس از این که علایق شناختی، باید «استعلایی لحاظ شوند و نه تجربی» این است که علایق شناختی، هر چند در تاریخ نوع انسان، به ظهور رسیده‌اند اما چنین نیست که از همین شرایط گرفته شده باشند. وقتی هابرماس می‌گوید که «این علاقه‌های بر سازنده شناخت نمی‌توان برای فروکاستن این منطق به هیچ بنیان طبیعی بهره گرفت» (همان)؛ یعنی به مانند کانت اندیشیدن او از سطح اندیشیدن طبیعی «فرا تر می‌رود» (یاسپرس، ۱۳۹۰: ۱۰۰). این فرا تر رفتن، اجازه می‌دهد که هابرماس بتواند، «ضرورت و کلیت» علایق شناختی را نشان دهد.

به عبارت دیگر، قراردادن علایق شناختی در ساحت استعلایی به هابرماس این امکان را می‌دهد که علایق مذکور، ضمن بهره‌مندی از ضرورت و کلیت با تاریخ نوع انسان نیز پیوند داشته باشند: «جهت‌گیری‌های بنیادینی... که در شرایط بنیادین مشخص بازتولید و خود تأسیس‌گری ممکن‌گونه انسان ریشه دارند» (هابرماس، ۱۴۰۰: ۲۵۴). در واقع «موضوع تحلیل هابرماس رابطه میان عقل و علائق انسانی است» (پایا و قانعی راد، ۱۳۹۵: ۲۹۷). هر

کجا نوع انسان حضور دارد با طبیعت و محیط پیرامون خود و دیگر انسان‌ها از طریق کار و کنش متقابل پیوند برقرار کرده است؛ این علایق، بالضروره حضور دارند. در نهایت باید گفت: همان‌گونه که کانت در توضیح نسبت «شهودها» و «مفاهیم» بیان می‌کند: «از یک سو، بازنمودهایی در شهود حسی به ما داده می‌شوند (given) و از سوی دیگر، بازنمودهای استدلالی (یا مفاهیم) را داریم که برای برساختن این احکام آن‌ها را با بازنمودهای شهودی ترکیب می‌کنیم» (پینکارد، ۱۳۹۴: ۴۴)؛ در طرح هابرماس نیز هر چند علوم برآمده از این علایق، در ساحت تجربه و تاریخ محقق گشته‌اند و به تعبیری ماده را اعطا می‌کند، اما علایق هستند که صورت این داده‌گی را متعین می‌سازند.

هابرماس با توجه به چنین تعریفی از علاقه و نسبت آن با شناخت، معتقد است «پیرس و دیلتای ریشه داشتن شناخت علمی در علاقه را کشف کردند اما در این کشف خود به بازاندیشی نپرداختند» (همان، ۲۵۵). یعنی گام اصلی را بر نداشتند، لذا از طریق نقد پیرس و طرح دیلتای، روشن می‌شود که اولاً معرفت چگونه شکل می‌گیرد و ثانیاً، «نظریه اجتماعی انتقادی» مورد نظر هابرماس چه ویژگی‌هایی دارد. در بخش بعد نیز بیان می‌شود که چگونه این نظریه، بر زبان بنا شده‌است. البته ضرورت دارد که ابتدا تقسیم‌بندی «علایق شناختی» مورد نظر هابرماس را به اختصار بیان کنیم زیرا بدون درک نسبت این سه علاقه شناختی، و چگونگی پیوند آن‌ها با یکدیگر، چیرستی نظریه اجتماعی/انتقادی از نظر هابرماس ممکن نخواهد شد.

علاقه فنی (تکنیکی): اولین علاقه شناختی در ارتباط با خوانش عمل‌گرایانه چارلز پیرس شکل می‌گیرد. از نظر هابرماس، دستاورد پیرس تمرکز بر شرایط امکان اظهارات علمی معتبر نبود، بلکه بر شرایط امکان خود تحقیق علمی تأکید می‌کند. پیرس استدلال می‌کند که چنین تحقیقی صرفاً امتداد بازاندیشی و نحوی سازمان‌یافته‌تر شدن تلاش برای ژدودن شکی است که در زندگی روزمره به وجود می‌آید. بنابراین بهترین تلاش، در جهت ارائه توصیفی دقیق از چگونگی جهان نیست - یعنی تلاشی در راستای نظریه محض - بلکه تلاشی برای غلبه بر موانع یا حل مشکلاتی است که در زندگی روزمره به وجود می‌آید. همین نکته نشان می‌دهد که علم و فناوری «رها از علاقه» (interest-free) نیستند، بلکه با علاقه‌ای پیوند خورده‌اند (Baynes, 2015: 34). علاقه‌ای در راستای کنترل و مدیریتی که خود زندگی و مسائل جاری آن، طلب می‌کند. علاقه مذکور، فن (تکنیک) انسان برای

سیطره بر امور را بر می‌انگیزاند. لذا دانش فنی یا ابزاری از این علاقه سر بر می‌آورد که نوع علم آن نیز، علوم طبیعی (تجربی-تحلیلی) است.

در واقع، پیوند علم و زندگی را پیرس مطرح کرده‌است و نشان داده‌است که علم، فعالیتی نیست که رها از علاقه باشد (پیرس، به نقل از هابرماس، ۱۴۰۰: ۱۳۷). هابرماس در توضیح طرح پیرس می‌گوید که او علم را درون افق پژوهش روشن‌مند می‌فهمد و پژوهش را نیز فرایند زندگی می‌داند (همان). از این حیث، پیرس را تایید می‌کند اما نظریه «اجماع» حقیقت (consensus theory of truth) پیرس را رد می‌کند.

نقد هابرماس به پیرس این است که نخستین جهت‌گیری «سازنده جهان» مبنای کافی برای درک خود عمل تحقیق علمی فراهم نمی‌کند. هابرماس با نقد نظریه پراگماتیستی معنا از نظر پیرس، بیان می‌کند که علاقه فنی به دستکاری و کنترلی که در پس روایت او از معنا نهفته است، نمی‌تواند عملکرد خود جامعه محققان را توضیح دهد چرا که محققان به شکل‌دهی و کنترل رفتار همکاران خود نمی‌پردازند، بلکه تلاش می‌کنند تا همکاران خویش را از طریق دلایل و استدلال متقاعد می‌کنند (Habermas, 1971: 139). یعنی خود محققان در کنش متقابل با هم قرار دارند و تلاش می‌کنند با هم ارتباط داشته باشند. به تعبیر دیگر نادیده گرفتن "کنش ارتباطی" اجتماع پژوهشگران محل نقد هابرماس است (اوث ویت، ۱۳۸۶: ۵۰).

هابرماس می‌گوید که پیرس توجه نداشت که

اجتماع پژوهشگران با روشن‌سازی گفت‌وگو محور مسائل فرانظری، از دانشی بهره‌مند می‌شوند که به چارچوب کنش متقابل نمادین پیوسته است. این شیوه شناخت پیش‌فرض کسب شناخت قابل بهره‌برداری تکنیکی است اما خودش بر پایه مقولات شناخت قابل بهره‌برداری تکنیکی قابل توضیح و توجیه نیست (هابرماس، ۱۴۰۰: ۱۸۹).

عمل استدلال‌آوری و گفت‌وگو، یا به بیانی، «فهم کردن» (understanding) را نمی‌توان در نسبت با یک علاقه فنی اساسی در دستکاری و کنترل توضیح داد؛ اما این ناتوانی با ظهور و شکل‌گیری دومین علاقه اساسی برطرف می‌شود. لذا علی‌رغم نقش پیرس در توجه به محوریت تحقیق علمی و ارائه نظریه «اجماع» حقیقت، هابرماس به این نتیجه می‌رسد که در نهایت پیرس نیز تسلیم یک «سوء تفاهم پوزیتیویستی» می‌شود و پروژه خود را پیوسته در نسبت با علوم طبیعی، تفسیر می‌کند (Baynes, 2015: 35). یعنی در نهایت از توضیح زندگی انسان و تولید معرفت در جهان اجتماعی و بستر تاریخی در می‌ماند. انسان‌ها، در برخورد و

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس: ... (سید اسماعیل مسعودی و دیگران) ۳۹۱

مواجهه‌ای که با جهان دارند صرفاً به دنبال کنترل و مدیریت طبیعت و دیگر انسان‌ها نیستند، بلکه تلاش می‌کنند با دیگر انسان‌ها و حتی محیط طبیعی ارتباط برقرار کنند.

علاقه عملی: هابرماس در این علاقه، بستر شکل‌گیری علاقه قبل را می‌بیند. اگر علاقه فنی در پی حل مسائل مشکلاتی است که «در زندگی» به وجود می‌آید، این **علاقه عملی** است که «خود زندگی» را ممکن ساخته‌است. هابرماس برای روشن شدن دومین علاقه شناختی به نظریه‌پردازی روی می‌آورد که مستقیماً درگیر بحث‌های علوم فرهنگی (انسانی) (Geisteswissenschaften) هستند و به ویژه ویلهلم دیلتای توجه می‌کند. در واقع ادعای محوری هابرماس این است که تفسیر معنای (نمادین) (چه زبانی و چه غیر زبانی) بر اساس «منطق» متفاوتی نسبت به علوم طبیعی (و رفتاری) پیش می‌رود. «بنیان فهم متقابل که ریشه علوم طبیعی است و هم‌بهرگان در فرایند پژوهش آن را در پیش‌فرض دارند، قلمرو اصیل مورد ادعای علوم فرهنگی است» (هابرماس، ۱۴۰۰: ۱۹۱). در حالی که منطق علوم طبیعی، بر تبیین متمرکز است (که خود به صورت ابزاری از نظر پیش‌بینی و کنترل درک می‌شود)، منطق علوم فرهنگی مستقیم‌تر با مهارت‌های مرتبط با یادگیری و ارتباط زبان طبیعی مرتبط است (Baynes, 2015: 36).

این دانش علوم فرهنگی - شرط ممکن شدن زندگی، یعنی فهم را دنبال می‌کنند. به بیان دیگر، امکان توافق رها از اجبار و به رسمیت‌شناسی غیر خشونت‌آمیز. از آن‌جا که این شرط، پیش‌فرض عمل است؛

ما علاقه برساننده‌ی علوم فرهنگی را علاقه عملی (practical interest) می‌نامیم. این علاقه از آن‌جهت با علاقه شناخت فنی (تکنیکی) متفاوت است که هدفش درک واقعیت ابژه شده نیست - آن‌گونه که پیرس ادعا می‌کرد - بلکه در صدد است تا بیناسوژگی فهم متقابل (intersubjectivity of mutual understanding) را تداوم بخشد، و اصلاً در افق بیناسوژگی است که چیزی به اسم واقعیت می‌تواند پدیدار (appear) شود (هابرماس، ۱۴۰۰: ۲۳۰).

بنابراین انسان در هر جا و هر مکان، علاقه‌ای جهان‌شمول به فهم متقابل دارد که «این علاقه زیربنای همه کنش‌های اجتماعی را تشکیل می‌دهد» و این همان علاقه عملی است که از نظر هابرماس، در علوم «تاریخی-هرمنوتیکی» محقق شده‌است.

اما هابرماس به مانند پیرس به ديلتای نیز نقدهایی دارد و مهم‌ترین آن‌ها این است که تلاش برای رسیدن به عینیت که معیاری پوزیتیویستی است هنوز در کار ديلتای مشاهده می‌شود:

دیلتای بیش از اندازه دل‌مشغول اثبات عینیت علوم انسانی است. بنابراین او نیز همچون پیرس تحت تاثیر ابژکتیویسمی است که مانع از تأمل بر خویش می‌شود، و این تأمل بنا به تعریف فرایندی است که

تفسیرگر در آن واحد درباره‌ی موضوع و خویشتن به تأمل می‌نشیند و هر دو را به حرکات یک ساختار عینی در نظر می‌گیرد که هر دو [موضوع و شناخت] را به یکسان دربر می‌گیرد و هر دو را امکان‌پذیر می‌کند. (Habermas, 1971: ۱۸۱ به نقل از اوث ویت، ۱۳۸۶: ۵۰).

علاوه بر این نقد، هابرماس درمی‌یابد که زندگی محقق‌شده در تاریخ یعنی صورت فعلیت یافته مدرنیته، آنگونه نیست که ديلتای طرح می‌کند؛ به عبارت دیگر «این آگاهی «هرمنوتیکی» وقتی در زمینه ارتباط‌هایی به کار گرفته می‌شود که به طور نظام‌مند تحریف شده‌اند، ناکافی بودن خویش را آشکار می‌سازد» (هابرماس، ۱۳۸۵: ۴۱۰). انسان‌ها لزوماً بر مبنای درک متقابل با یکدیگر پیوند نمی‌خورند بلکه در بعضی موارد بر اساس سلطه و چیرگی با یکدیگر برخورد می‌کنند. تاریخ محقق‌شده (وضعیت فعلی مدرنیته) و از آن مهم‌ترین علم روانکاوی که پیش چشم هابرماس است؛ به او می‌گوید که علاقه‌ای دیگر در کار است؛ یعنی جهت‌گیری دیگری در زندگی اجتماعی انسان وجود دارد و محقق‌شده که همان حرکت در جهت‌رهایی از سلطه است.

علاقه‌رهایی بخش: هابرماس چنین پرسش می‌کند که اگر نوع دانشی داریم که در فهم‌پذیر ساختن این دو علائق فنی و عملی - دخیل است، و خود این دانش، موضوع و متعلق کنترل تکنیکی و فهم هرمنوتیکی نیست، چگونه باید این دانش را تبیین کرد؟ (Baynes, 2015: 36). یعنی اگر دستگاه معرفتی توجیه‌کننده‌ی این دو سنخ از دانش علوم طبیعی (تجربی-تحلیل) علوم فرهنگی (هرمنوتیکی)-، ذیل این دو نوع دانش قرار نمی‌گیرد و به بیانی از آن‌ها فراتر می‌رود و آن‌ها را توضیح می‌دهد؛ پس ضرورتاً علاقه دیگری و در نسبت با چنین علاقه‌ای، دانش دیگری باید در کار باشد که امکان شناخت و تعیین جایگاه علوم طبیعی و فرهنگی را ممکن می‌سازد. در پیگیری چنین مسئله‌ای است که هابرماس سومین علاقه شناختی را شناسایی می‌کند.

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس: ... (سید اسماعیل مسعودی و دیگران) ۳۹۳

علاوه بر دو علاقه اول و اشکال تحقیق مرتبط با آنها، انسان‌ها هم‌چنین توانایی تأمل در فرآیندهای تحقیق را دارند. این دقیقاً همان «تجربه فراموش‌شده تأمل» است که هابرماس می‌گوید با ظهور پوزیتیویسم از بین رفت، اما این بخش مهمی از پروژه اصلی کانت در نقد عقل بود. ظرفیت ما برای بازاندیشی در فرآیندهای تحقیق انسانی (reflection on the processes of human inquiry) به سومین علاقه شناختی اشاره می‌کند که هابرماس به پیروی از کانت آن را «علاقه عقل» (interest of reason) می‌نامد (Habermas, 1971: 212). هم‌چنین مطرح می‌کند که:

در خودبازاندیشی (self-reflection)، شناخت برای شناخت، علاقه به خودآیینی و مسئولیت، بر هم منطبق می‌شوند. زیرا طلب بازاندیشی خودش را چونان حرکت رهایی می‌شناسد. عقل در عین حال تابع علاقه به عقل است. می‌توان گفت، عقل گوش به فرمان «علاقه‌ی رهایی بخش شناختی» است، علاقه‌ای که هدفش طلب کردن بازاندیشی است (هابرماس، ۱۴۰۰: ۲۵۵).

اگر هدف «علاقه‌ی رهایی بخش شناختی»، «عمل بازاندیشی» است؛ پس چنین علاقه‌ای امکان مبارزه با شرایط اجتماعی سرکوب‌گر را از طریق آگاهی‌دادن در مورد تعیین‌های فرایند خودسازی انسان‌ها فراهم می‌آورد؛ زیرا انسان‌ها به واسطه چنین علاقه‌ای می‌توانند به‌نحو بازاندیشانه‌ای، به شیوه تادیب‌شدگی خود، توجه کنند و از توانایی عمل خودسالارانه، بهره ببرند (میلر، ۱۳۹۳: ۹۸). هابرماس، الگوی معرفتی فروید در روانکاوی را، برای توضیح این علاقه برجسته می‌سازد؛ البته توجه او به «روش‌های تفسیری فروید برای آشکار ساختن روابط مخدوش و رساندن بیمار به خودآگاهی است»؛ لذا تأکید بر خودبازاندیشی

مُبین آن است که در قیاس با علایق فنی و عملی، علایق رهایی‌بخش مستلزم پیوند نزدیک‌تری میان معرفت و زندگی هستند. افراد از طریق تأمل در نفس است که می‌توانند نسبت به نیروهایی که پنهان و مضمّن زندگی آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهند، وقوف یابند (اباذری، ۱۳۸۷: ۵۷).

در روانکاوی، هابرماس الگوی محقق‌شده‌ای از دانشی را دید که در آن به انسان، چنان موجودی نگریسته می‌شود که سازنده، منتقد و مفسر زندگی خویش است چرا که

در فرایند خودشکل‌دهی مان ما هم‌زمان هم‌کنشگر و هم منتقدیم. سر آخر معنای خود فرایند باید بتواند به بخشی از آگاهی انتقادی ما تبدیل شود. چنان‌که گویی درگیر نمایش

تاریخ زندگی شده‌ایم. سوژه باید بتواند تاریخ خودش را تفسیر کند و بر ممنوعیت‌هایی که بر سر راه خودبازاندیشی بوده است، چیرگی یابد (هابرماس، ۱۴۰۰: ۳۳۰).

البته هابرماس، روانکاوی فروید را در نهایت نابسند می‌یابد و می‌گوید: «از آن‌جا که فروید از آغاز گرفتار فهم علم‌گرایانه‌ای از علم بود، تسلیم عینیت‌گرایی شد که خیلی زود از سطح خودبازاندیشی به پوزیتیویسم معاصر در روایت ارنست بلوخ پس می‌نشیند و بدین‌سان شکلی خام و ناسنجیده به خود می‌گیرد» (هابرماس، ۱۴۰۰: ۳۲۰). به عبارت دیگر، صرفاً از ایده اولیه طرح فروید، استقبال می‌کند و تلاش فروید در راستای تحویل فرایند روانکاوی به علم، از نظر هابرماس، افتادن در دام عینیت‌گرایی است.

در نهایت باید گفت آن‌چه که برای فهم پروژه هابرماس اهمیت دارد، شیوه‌ای است که در آن او این سه علایق شناختی را با هم پیوند می‌دهد (Baynes, 2015: 36). در واقع، علایق فنی و عملی تنها به عنوان علایق شناختی «در ارتباط با علایق شناختی‌رهای بخش بازاندیشی عقلانی» (rational reflection) «به طور واضح درک می‌شوند» (Habermas, 1971: 289 & 198). آن‌چه هابرماس می‌گوید این است که این دو علاقه – و همچنین وضعیت «تشکیل‌دهنده دانش» آن‌ها – در اصل فقط در پرتوافکنی «خودبازاندیشی» ارائه‌شده توسط علاقه سوم آشکار می‌شوند. به این معنا که ما از طریق عمل خودبازاندیشی مرتبط با علاقه سوم، بینشی نسبت به این اشکال تحقیق به دست می‌آوریم (Baynes, 2015: 39). بنابراین، «تجربه بازاندیشی» مرتبط با علاقه سوم به مشروعیت بخشیدن به دو مورد اول به عنوان منابع معرفت عقلانی و نه ترجیحات دلبخواه یا خاص کمک می‌کند. خودبازاندیشی که با علاقه سوم معرفی می‌شود، بین عقل و هر سه علاقه ارتباط برقرار می‌کند (Habermas, 1971: 212). خود هابرماس در مقام جمع‌بندی چنین می‌گوید:

فرایند پژوهش در علوم طبیعی درون چارچوب استعلایی کنش ابزاری سامان می‌یابد، چنان که طبیعت از چشم انداز کنترل تکنیکی ممکن به ناگزیر اثره‌ی شناخت طبیعی می‌شود. فرایند پژوهش در علوم فرهنگی در سطح استعلایی کنش ارتباطی پیش می‌رود، چنان که توضیح ساختارهای معنایی به ناگزیر تابع چشم‌انداز حفظ ممکن شرایط فهم متقابل بیناسوژگی است. از آنجا که این دو چشم‌انداز آیین‌های ساختارهای کار و ارتباط هستند، و این ساختارها نیز همان ساختارهای زندگی واقعی‌اند، ما این دو چشم‌انداز استعلایی را بازنمود شناختی علاقه‌های برسازنده‌ی شناخت می‌دانیم. اما فقط از راه

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس: ... (سید اسماعیل مسعودی و دیگران) ۳۹۵

خودبازاندیشی علوم که ذیل مقوله‌ی نقد جای می‌گیرد، پیوند شناخت و علاقه به نحو منسجمی پدیدار می‌شود (هابرماس، ۱۴۰۰: ۳۵۹ و ۳۶۰).

بنابراین با طرح فروید از روانکاوی که هابرماس شرح می‌دهد، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که نظریه اجتماعی انتقادی که مد نظر هابرماس است انسان را چنان لحاظ می‌کند که سازنده تاریخ و در عین حال منتقد تاریخی است که خود انسان ساخته است. گویی هابرماس، توانسته است نظریه اجتماعی انتقادی خود را تثبیت کند، اما چنین نیست زیرا پیش از هابرماس، مارکس در توضیح انسان با تکیه بر «پراکسیس» و ساختن تاریخ به دست انسان گفته بود: انسان‌ها خود سازندگان تاریخ خویشند، ولی نه طبق دلخواه خود و در اوضاع و احوالی که خود انتخاب کرده‌اند (مارکس، ۱۳۹۹: ۲۸). به نظر می‌رسد که هابرماس صرفاً روانکاوی فروید و طرح مارکس را به نحوی با هم جمع کرده‌است. یعنی تلاش کرده‌است طرح روانکاوانه فروید را در ساحت اجتماعی دنبال کند. تلاشی که هورکهایمر نیز به نحوی در اروس و تمدن (۱۹۵۵) دنبال کرده بود.

با نقدهایی که به دانش و علایق بشری صورت گرفت، هابرماس متوجه ناسازگاری کار خود شد. در اصل او در ارائه نظریه اجتماعی انتقادی که بتواند «امحاء سوژکتیو» را ناممکن سازد؛ فرایندی را طی کرد و در نهایت به این نتیجه رسید که در امتداد گفتمان فلسفی مدرنیته قدم برداشته‌است یعنی بر مدار فلسفه سوژه حرکت کرده‌است. هابرماس طی یک بازاندیشی بر این کتاب، می‌گوید:

همان‌طور که در مقدمه کتاب شناخت و علایق انسانی توضیح داده‌ام، نقد بنیادی شناخت فقط در شکل نظریه اجتماعی امکان‌پذیر است؛ با این همه این ایده در آن‌جا، هنوز تلاش می‌کردم هنجار بنیادی شناخت و قدرت تحلیلی خودبازاندیشی را در چارچوب یک سوژه مشهود یادگیرنده توضیح دهم (هابرماس، ۱۳۹۹: ۸۴).

این اعتراف به نقص کار خود سبب شد که هابرماس جهت‌گیری خود را بر «زبان» متمرکز سازد. معرفت‌شناسی هابرماس دو دوره دارد: که به قبل و بعد از چرخش زبانی تقسیم می‌شود (پایا و قانع‌راد، ۱۳۹۵: ۳۲۸). هر چند در ادامه مسیر فکری، هابرماس مقصد خود را تغییر نداد و هم‌چنان به دنبال بنیانگذاری نظریه اجتماعی بود، اما به سرانجام رساندن این مسیر را در برجسته‌سازی «زبان»، می‌دید. به عبارتی، «چرخش زبانی» هابرماس، نقد «فلسفه سوژه» را ممکن ساخت و در عین حال با تکیه بر زبان تلاش کرد تا نظریه کنش ارتباطی خود را صورت‌بندی کند.

۴. چرخش زبانی هابرماس: بنیانگذاری علائق شناخت در زبان

مباحث زیادی پیرامون «چرخش زبانی» هابرماس مطرح شده است که به نحوی سویه‌های «زبان‌شناختی» نزد هابرماس را برجسته ساخته‌اند؛ نکته حائز اهمیت این است که تحلیل او از زبان و ارتباطات نه فقط روش شناختی، بلکه جوهری / ماهوی (substantive) است (Habermas lexicon, 2019: 225). به عبارت دیگر، زبان برای هابرماس از ابتدا مسئله بوده است و به بیان خود او «ردپای دل‌مشغولی من به موضوعات فلسفه زبان را می‌توان در دوران دانشجویی‌ام پی‌گرفت. در این میان می‌توان به سمیناری با اریچ روتاکر و لئو وایزگربر در خصوص نظریه زبان ویلهلم فون هومبولت (Wilhelm von Humboldt) اشاره کرد» (هابرماس، ۱۳۹۹: ۸۴). لذا چنین نیست که هابرماس در میانه راه اندیشه خود به زبان رسیده باشد. به عبارت دیگر، زبان به نحو مضمّر در «گفتمان فلسفی مدرنیته» و «دانش و علایق بشری»؛ یعنی در نقد «پارادایم آگاهی مبتنی بر فلسفه سوژه» و نقد «بنیادی‌شناخت در شکل نظریه اجتماعی» (هابرماس، ۱۴۰۰: ۲۳)؛ حضور داشته است. به این دلیل که هابرماس بیان می‌کند: «با توسل به «چرخش زبانی»، بنیان‌های هنجاری نظریه اجتماعی/انتقادی را بیان کرده‌ام» (هابرماس، ۱۳۹۹: ۱۰۵). مک‌کارتی نیز معتقد است که

مطالعه‌ی دقیق آثار اولیه هابرماس نشان می‌دهد که چرخش اخیر او به سمت زبان و ارتباط، بیشتر تغییری است در کانون توجه نه نقطه عظیمت اساساً جدید... و هم‌چنین در دانش و علایق بشری، زبان را (همراه کار و سلطه) واسطه عام و جهانشمولی تعریف می‌کند که زندگی اجتماعی نوع بشر در آن شکوفا می‌شود (مک‌کارتی، ۱۳۸۵: ۵۴۹).

لذا توجیه مناسب و معقول از شکل‌گیری نظریه انتقادی اجتماعی با طرح بحث از زبان تثبیت می‌شود. حال که اهمیت زبان در آثار هابرماس روشن شد باید گفت که قصد این مقاله ارائه تفاسیری نیست که زبان از نظر هابرماس را شرح کرده‌اند. آنچه مقاله در صدد بیان و توضیح آن برآمده است، خاستگاه «چرخش زبانی» هابرماس را روشن می‌کند. به عبارت دیگر، سوال اصلی این است که: سرچشمه فهم و درک هابرماس از زبان، ریشه در کجا دارد؟

هابرماس در مقاله‌ای که ۱۹۹۹ منتشر ساخته است با عنوان «فلسفه هرمنوتیک و تحلیلی؛ دو نسخه تکمیلی از چرخش زبانی؟» به سوال مذکور، پاسخ داده است که در

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس: ... (سید اسماعیل مسعودی و دیگران) ۳۹۷

ادامه مقاله تلاش می‌کنیم آن را شرح دهیم. باید گفت که ضرورت بازخوانی و شرح مقاله هابرماس، پرتوافکنی بر خاستگاه زبان‌اندیشی هابرماس است؛ که معمولاً در شروح و تفاسیر اندیشه هابرماس مورد توجه قرار نمی‌گیرد. علاوه بر این، با شرحی که او از فلسفه هرمنوتیک و فلسفه تحلیلی و نسبت این دو می‌دهد؛ به یک معنا نقدهایی به این دو سنت فلسفی وارد می‌کند که بیان خواهد شد.

طرح بحث هابرماس در این مقاله با نقدی به درسگفتارهای فلسفه آلمانی آغاز می‌شود و می‌گوید که در این درسگفتارها

اشاره به فیشته، شلینگ، هگل و در عین حال بیان انتقادات آنها به نسبت کانت، ضرورت دارد؛ اما به نظر می‌رسد اشاره به ویلهلم فون هومبولت - فیلسوف و زبان‌شناسی - و هردر و هامان که سه‌گانه‌ی متمایزکننده‌ی نقد رمانتیستی از کانت را مطرح می‌کنند، چندان حائز اهمیت نیست (Habermas, 1999: 413).

توجه هابرماس به هومبولت، هردر و هامان، سه متفکری که در حاشیه فلسفه آلمانی حضور دارند؛ در اصل این نکته را می‌گوید که او، از مسیر غیرمعارفی به بحث وارد می‌شود. یعنی می‌خواهد بر یک جریان فکری حاشیه‌ای تمرکز کند و نشان دهد که فلسفه معاصر قرن بیستم ریشه در همین جریان فرعی دارد. مشخص خواهد شد که خاستگاه «چرخش زبانی» هابرماس نیز «نظریه زبان‌شناختی هومبولت» است. او به واسطه سطح تحلیل سه‌گانه‌ی زبان که هومبولت توضیح داده است، نظریه عمل‌شناسی صوری خود را بنا می‌دهد که آغازگاه نظریه کنش/ارتباطی است.

۱.۴ زبان در نگاه هومبولت: ساختار خودانگیخته جهان

در مقاله (۱۹۹۹) هابرماس بیان می‌کند که هایدگر با رجوع به «سنت زبان‌شناختی هومبولتی» خط سیری را دنبال کرد که ديلتای در هرمنوتیک آغاز کرده بود و از طرف دیگر، ویتگنشتاین «پارادایم فلسفی جدیدی را در معناشناسی منطقی گوتلوب فرگه کشف کرد». ادعای اصلی هابرماس این است که آنچه بعداً «چرخش زبانی» (linguistic turn) نامیده شد، در یک نسخه (version) هرمنوتیکی و تحلیلی شکل گرفت. و هدف خویش از نوشتن این مقاله را توضیح رابطه و نسبت این دو سنت فلسفی می‌داند؛ و می‌افزاید: «سنت‌های هرمنوتیک و فلسفه تحلیلی، آن‌طور که من امروز می‌بینم، رقیب نیستند بلکه مکمل یکدیگرند.» (همان، ۴۱۴). اگر این دو سنت فلسفی مکمل هستند، این معنا را به

ذهن متبادر می‌کند که بر یک بستر واحد شکل گرفته‌اند. آن بستر واحد «نظریه زبان‌شناختی هومبولت» است.

باید دانست که مباحثی مربوط به زبان در اواسط قرن هجده، بر سر منشاء زبان جریان داشت که کوندیاک (Étienne Bonnot de Condillac) آن را در سال ۱۷۴۶ شروع کرده بود. این بحث و جدل دو طرف داشت: یک دسته معتقد بودند که زبان ساخته دست انسان است و فرض دسته دیگر این بود که خدا زبان را به انسان اعطاء کرده‌است (برلین، ۱۳۹۸: ۱۰۱). نگاه هومبولت به زبان ذیل جریان نخست قرار می‌گیرد و این نکته با توضیحی که هابرماس می‌دهد مشخص خواهد شد. او پس از بیان هدف مقاله متذکر می‌شود که هومبولت «دریافت استعلایی از زبان» (transcendental conception of language) دارد و به شرح این دریافت می‌پردازد.

درک رمانتیستی از «ملت» مرکز ثقلی است که ویژگی جهان‌ساز (world-making) زبان را نشان می‌دهد. در واقع از نظر هومبولت «انسان می‌اندیشد، احساس می‌کند و تنها در زبان زندگی می‌کند». هومبولت زبان‌ها را «اجزاء شیوه‌های خاص تفکر و احساس ملت‌ها» می‌داند (Habermas, 1999: 415). لغت‌نامه و نحو یک زبان، تمامیت مفاهیم و راه‌های درک را شکل می‌دهد که به وسیله آن، در نوعی پیش فهم (pre-understanding)، فضایی برای هر چیزی که اعضای جامعه ممکن است در جهان به آن برخورد کنند، بیان می‌شود. هومبولت با اشاره به «قبیله مالایی» (Malayan race) بیان می‌کند: «وقتی محل زندگی، قانون اساسی، تاریخ و مهمتر از همه زبانشان را در نظر می‌گیریم، اعضا این قبیله نسبت به دیگر مردم روی زمین ارتباط عجیبی با قبایل و فرهنگ‌های مختلف برقرار می‌کنند» (Humboldt, 1988: 11). هومبولت این ارتباط عجیب یک قوم با جهان را به زبان ارجاع می‌دهد. یعنی برای درک چنین پیوند و نسبتی با جهان در قبیله مذکور باید ساختار زبانی این قوم را درک کرد. هر زبان برای ملتی که شکل داده است؛ «نگاه» (view) خاصی از جهان به عنوان یک کل (whole) بیان می‌کند (Habermas, 1999: 415). جهان به عنوان یک کل، ایده‌ای را به ساحت اندیشه وارد کرد که توسط هردر و هامان و شیلر دنبال شد. درک کل‌نگرانه درصدد این است که «مرزهای میان عقل از یک‌سو، و زبان و تاریخ یا طبیعت (از جمله طبیعت حسی انسان) از سوی دیگر برچینند» (دالستروم، ۱۳۹۹: ۱۳۴). ویژگی کل‌نگرانه که هومبولت در زبان می‌بیند به هابرماس این امکان را می‌دهد که در امتداد سنت هگلی-مارکسیستی از

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس: ... (سید اسماعیل مسعودی و دیگران) ۳۹۹

«جامعه به عنوان یک کلیت» سخن بگوید؛ هر چند نقدهایی به این سنت فکری دارد (هابرماس، ۱۳۹۹: ۱۰۵).

هومبولت بین «ساخت» (construction) و «شکل درونی» (inner form) یک زبان و «نگاه» معینی از جهان، «ارتباط ناگسستنی» برقرار می‌کند و می‌گوید:

قابل توضیح است که ساخت لغات در بیشتر موارد امری است که تفاوت بین زبان‌ها را مشخص می‌کند. زیرا صدای فیزیکی و واقعاً شکل گرفته به تنهایی زبان را می‌سازد. اما تأثیر بیشتر آن برآمده از چیزی است که بر خود شکل درونی اعمال می‌کند (Humboldt, 1988: 77).

نحوه تکوین و شکل‌گیری لغات برای هومبولت حائز اهمیت است و آن را در نظریه زبان‌شناختی خویش وارد می‌کند. لذا هابرماس در شرح هومبولت می‌افزاید: افق معانی که از قبل توسط زبان معینی طرح می‌شود «برابر با گستره‌های جهان است» و «هر زبان دایره‌ای را به دور ملتی که به آن تعلق دارد می‌کشد، که تنها به اندازه حرکت فرد، در عین حال، به دایره زبان دیگر امکان پذیر است». بنابراین، فرمول زبان که «اجزاء» (organ) شکل‌دهنده اندیشه» است را باید در معنای استعلایی ساختار خودانگیخته جهان (transcendental sense of spontaneous world-constitution) دید (Habermas, 1999: 415). در واقع، اندیشیدن بدون زبان ناممکن است؛ گویی جهان در بُن به زبان گره خورده‌است. جهان انسانی، چنان است که با زبان عجین شده‌است. حیث استعلایی زبان را می‌توان به چنین معنا کرد که از این ساختار خودانگیخته جهان، گریزی نیست.

در نتیجه باید گفت از طریق معناشناسی جهان‌بینی، یک زبان به طور همزمان شکل زندگی اجتماع زبانی (linguistic community) را ساختار می‌دهد و در هر موردی، انعکاس متقابلی (mutual mirroring) بین این دو برقرار می‌سازد. این برداشت استعلایی از زبان – که فرهنگ و شناخت را در بر می‌گیرد – با چهار پیش فرض اساسی فلسفه زبان که از افلاطون تا لاک و کندیاک غالب است، در تضاد است (همان). حتی می‌توان گفت که چنین فهمی از زبان نه تنها با در مقابل «کل سنت عقل‌باوری اروپایی» قرار می‌گیرد. زیرا در سنت مذکور «تصور نوعی تناظر یا تطابق، تصور این که در یک سو جهان عینی وجود دارد و در سوی دیگر انسان با ابزارهایش (زبان، ایده‌ها و ...) می‌کوشد به این واقعیت عینی تقرب جوید» (برلین، ۱۳۹۸: ۱۱۱).

۲.۴. تقابل نظریه هومبولت با پیش‌فرض‌های فلسفه زبان

با طرح «نظریه زبان شناختی هومبولت» که «فرارونده (استعلایی) و کل‌نگر» است؛ پیش‌فرض‌های اساسی فلسفه زبان مورد پرسش قرار می‌گیرد. هابرماس، در مقاله (۱۹۹۹) چهار پیش‌فرض اساسی را بر می‌شمرد که با نظریه هومبولت، سازگاری ندارد و نظریه‌ی هومبولت آن‌ها را محل تردید قرار می‌دهد:

۱. مفهوم کل‌نگر از زبان (holistic conception of language) که مدنظر هومبولت است با نظریه‌ای که می‌گوید: معنای جملات پیچیده از معانی اجزای سازنده آن، یعنی کلمات منفرد یا جملات مقدماتی تشکیل شده است، ناسازگار است (Habermas, 1999: 516). در همین رابطه هومبولت می‌گوید که گفتار از کلماتی که قبل از آن بوده اند ترکیب نمی‌شود. برعکس، کلمات از کلیت گفتار (totality of speech) بر می‌آیند (Humboldt, 1988: 70).

۲. ایده جهان‌بینی که به نحو زبان‌شناختی، شکل زندگی یک جامعه را می‌سازد، با ترجیح سستی برای کارکرد شناختی زبان ناسازگار است. زبان دیگر اساساً به‌عنوان وسیله‌ای برای بازنمایی اشیا یا حقایق در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه میانجی‌گری‌ناپذیری است برای شکل‌دهی روح مردم (Habermas, 1999: 516).

۳. دریافت استعلایی از زبان با دیدگاه ابزارگرایانه هم‌خوانی ندارد. در نگرش ابزارگرایانه حاکم بر زبان و ارتباط گفته می‌شود: نشانه‌ها (signs)، به منظور تسهیل عملیات شناختی و انتقال باورها یا مقاصد به افراد دیگر به کار گرفته می‌شود (همان). تلقی زبان به عنوان «واسطه نیاز انسان‌ها به ارتباط با یکدیگر» را ذیل تلقی ابزارگرایانه (instrumentalistic) قرار می‌دهند و منظور آن است که

جهان و حقایق درباره آن پیش‌زبانی‌اند، وجود آن‌ها بدون زبان ممکن است و بلکه اساساً چنین وجودی دارند. زبان در این تلقی فقط یک نشانه است و همانند هر نشانه دیگری نه به خودی خود بلکه به امری که نشانه آن است، اصالت دارد. (معین زاده، ۱۳۹۸: ۲۱۹).

۴. تقدم معنا بر قصد (intention)، با تقدم خصلت اجتماعی زبان بر اسطوره تک‌تک گویشوران مطابقت دارد. یک زبان هرگز تحت مالکیت خصوصی یک گوینده قرار نمی‌گیرد، بلکه معانی مشترک بیناسوژه‌ای (intersubjectively shared meanings) را ایجاد می‌کند که در عبارات، ابژه‌های فرهنگی و عمل اجتماعی، تجسم یافته‌است: «از

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس: ... (سید اسماعیل مسعودی و دیگران) ۴۰۱

نظر پدیدارشناسی، هر زبانی فقط به عنوان چیزی اجتماعی تکامل می‌یابد، و انسان خود را تنها از طریق آزمودن قابل فهم بودن کلماتش بر روی دیگران، می‌فهمد» (Humboldt به نقل از Habermas, 1999: 415).

هربرت مید یکی از اندیشمندانی است که هابرماس در نظریه کنش ارتباطی به او ارجاع می‌دهد؛ به همین حیث اجتماعی زبان توجه داشته‌است و می‌گوید: «ایماواشاره کلامی یکی از محرک‌های اجتماعی‌ای است که هیئت ایجادکننده‌ی آن را درست مثل هیئت دریافت‌کننده، تحت تاثیر قرار می‌دهد» (مید، ۱۴۰۲: ۸۲)؛ «اهمیت حیاتی زبان برای رشد تجربه انسانی ناشی از این واقعیت است که محرک همان تاثیری را بر دیگری دارد که بر فرد سخن‌گو نیز می‌تواند داشته باشد» (همان، ۸۷). یعنی، زبان امری نیست که در دست اشخاص باشد و افراد به عنوان وسیله‌ای آن را به هر نحو، به کار ببرند؛ بلکه زبان در اجتماع و اساساً در ارتباط، شکل می‌گیرد. هابرماس با مفهوم «رسیدن به تفاهم متقابل در خصوص چیزی در جهان» به همین نکته متذکر می‌شود (هابرماس، ۱۳۹۹: ۱۰۵)؛ که زبان در فرایند فهم متقابل، یعنی در یک وضعیت ارتباطی، حضور دارد.

هابرماس پس از توضیح چهار پیش‌فرض فلسفه زبان که در نظریه هومبولت، مورد تردید قرار گرفته‌است؛ در مقام جمع‌بندی نظریه زبان‌شناختی هومبولت می‌گوید:

از دیدگاه معنایی، هومبولت مفهوم استعلایی خودانگیختگی «جهان‌ساز» زبان را در دو جهت شرح و بسط داده‌است. زبان هم در سطح الگوهای شناختی یک اجتماع زبانی و هم در سطح اعمال فرهنگی و اجتماعی آن سازنده (constitutive) است. در مورد شناخت، زبان تا آنجا نقش‌آفرین است که پیش‌فهمی از جهان به‌عنوان یک کل (world as a whole) را مفصل‌بندی می‌کند. این نقش‌آفرینی زبان، به‌طور بیناسوژه‌ای میان اجتماع زبانی مشترک است. لذا جهان‌بینی تقویم‌یافته به واسطه زبان، منبع الگوهای مشترک تفسیر به شمار می‌رود. اما در مورد اعمال، باید گفت که زبان، شخصیت (character) و صورت زندگی (form of life) یک ملت را شکل می‌دهد. این زیست‌جهان (lifeworld) که از نظر زبانی ساختاریافته است، زمینه‌ای را برای ارتباطات روزمره فراهم می‌آورد و نقاط تلاقی بین نظریه زبانی و نظریه اجتماعی را به ما یادآور می‌شود (Habermas, 1999: 421 & 422).

بنابراین، به تصریح هابرماس، «هومبولت» است که تلاقی‌گاه نظریه زبانی و نظریه اجتماعی را صورت‌بندی کرده‌است. یعنی با هومبولت است که او می‌تواند ادعای خود مبنی شکل‌دهی به نظریه اجتماعی انتقادی بر مبنای زبان را توجیه کند. همان‌گونه که هابرماس با

تکیه بر الگوی روانکاوی فروید یعنی نمونه محقق‌شده یک دانش، سعی کرد تا «علاقه‌رهایی‌بخش» را موجه سازد و نشان دهد که علاقه‌سومی نیز در کار است؛ در این جا نیز با ارجاع به نظریه زبان‌شناختی هومبولت - متفکری در حاشیه‌ی فلسفه آلمانی - خاستگاه «چرخش‌زبانی» خود را آشکار می‌سازد.

این روشن‌سازی خاستگاه را هابرماس با تکیه بر چارچوب طبقه‌بندی شده‌ای که هومبولت از سه سطح تحلیل زبان طرح کرده‌است؛ دنبال می‌کند. زبان از نظر هومبولت در سه سطح قابل پیگیری است:

۱. خصلت جهان‌ساز-گفتار (world-forming character of speech)

۲. ساختار پراگماتیستی گفتار و ارتباط (pragmatic structure of speech and communication)

۳. بازنمایی واقعیت‌ها (representation of facts)

که از نظر هابرماس، رویکردهای هرمنوتیکی و تحلیلی به ترتیب در سطح اول و سطح سوم، قرار دارند. هر دو به روش خاص خود متعهد به تقدم‌بخشی معناشناسی بر پراگماتیسم هستند (Habermas, 1999: 423). هابرماس در توضیح این دو سنت فلسفی می‌گوید:

فلسفه تحلیلی و هم فلسفه هرمنوتیکی، در عین حال که از نقطه شروعی متضاد به زبان می‌پردازند، خود را به جنبه‌های معنایی محدود می‌کنند: از یک طرف به رابطه جمله و واقعیت؛ از طرف دیگر با مفصل‌بندی مفهومی جهان حک شده در زبان به عنوان یک کل. هر دو رویکرد از ابزارهای متفاوتی استفاده می‌کنند: یکی از ابزارهای منطق، و دیگری از روش‌های زبان‌شناختی محتوا محور بهره می‌گیرد. با این حال، انتزاع در هر دو، یعنی رویکرد کل‌نگر معناشناختی محتوا و رویکرد مقدماتی معناشناسی صوری یکسان است (همان).

و نقد اصلی هابرماس این است:

که هیچ از این دو رویکرد نسبت به ویژگی‌های پراگماتیستی گفتار، حساسیت و توجه نشان نداده‌اند؛ چنانکه گویی، از نظر فلسفه هرمنوتیکی و تحلیلی، زبان حیث پراگماتیستی ندارد. به بیان هابرماس این نقص باعث شده است که رویکردهای مذکور، سهم اساسی عقلانیت ارتباطی (rationality of communication) را لحاظ نکنند (همان). دقیقاً همان جنبه‌ای که از نظر هابرماس برای انسان به مثابه موجودی اجتماعی، ضرورت دارد و هابرماس تلاش کرده‌است در نظریه کنش/ارتباطی آن را مورد مذاقه قرار دهد (همان).

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس: ... (سید اسماعیل مسعودی و دیگران) ۴۰۳

او سپس به بیان سطح دوم، نزد هومبولت می‌پردازد تا نشان دهد که این اندیشمند برخلاف دو رویکرد فلسفی، به حیث پراگماتیستی توجه داشته است:

از منظر پراگماتیستی، می‌توان گفت که هومبولت ساختار عام گفتمان را مورد بحث قرار داده‌است. در واقع همین ویژگی‌های صوری است که نقش‌ها، نگرش‌ها و روابط بین‌فردی شرکت‌کنندگان را روشن می‌کند. شرکت‌کنندگان گفته‌های خود را به افراد ثانویه منتقل می‌کنند و انتظار دارند که قابل درک باشند و پاسخی دریافت کنند. محتوای گفتمان با توجه به اینکه آیا شرکت‌کنندگان می‌خواهند درباره رویدادهای جهان عینی ارتباط برقرار کنند یا در مورد ادعاهای هنجاری و جهت‌گیری‌های ارزشی زندگی اجتماعی و فرهنگی متفاوت است. از نظر هومبولت، گفتمان عقلانی که در آن ادعاها و دلایل رد و بدل می‌شود، آشکارا می‌تواند از محدودیت‌های جهان‌بینی‌های خاص فراتر رود. از نظر او، تمرکززدایی از افق‌های معنایی خاص به طور کلی با پیشرفت جهت‌گیری‌های ارزشی عام مرتبط است (همان).

لذا هابرماس مدعی است که با تمرکز بر سطح دوم -ساختار پراگماتیستی گفتار و ارتباط- نظریه زبان‌شناختی هومبولت را به اتمام رسانده‌است. هر چند ظرفیت نهفته در این نظریه را دو سنت فلسفه معاصر، تا حدی دنبال کرده‌اند اما بی‌توجهی به حیث پراگماتیستی زبان؛ منجر به این شده است که هر دو رویکرد در تبیین جایگاه زبان موفق عمل نکنند. وجهی از زبان که خودِ هابرماس با تأکید بر آن، نظریه کنش/ارتباطی را موجه ساخته‌است.

۵. نتیجه‌گیری

زبان در اندیشه هابرماس جایگاهی محوری دارد. به منظور درک این جایگاه محوری، لازم است از یک سو، ریشه‌های زبان‌شناسی هابرماس را شناسایی و تحلیل کرد و از سوی دیگر، اهمیت و نقش زبان را در کل پروژه فکری هابرماس بررسی کرد. اما این دو خط تحلیلی را باید در اصطلاحی که خود هابرماس به آن تصریح و اذعان دارد، یعنی «چرخش زبانی»، دنبال کرد.

بدین منظور، هابرماس از طریق بازخوانی تفکر فلسفی پیش از خود و با طرح و تحلیل اصطلاحات «پارادایم آگاهی» و «فلسفه سوژه»؛ تلاش می‌کند نقد خود را به «سوبژکتیویته» وارد سازد و در جهت عبور و امحاء سوبژکتیویته، قدم بردارد. نقد مذکور، صرفاً جنبه سلبی ندارد و آنچه هابرماس دنبال می‌کند رسیدن به یک نظریه اجتماعی انتقادی است. نظریه‌ای

که بتواند، ضمن فهم وضعیت تحقق یافته مدرنیته، مسیر حرکت آن را بهبود بخشد و نواقص آن را به واسطه نقد، آشکار سازد. هابرماس جهت رسیدن با چنین نظریه‌ای در وهله نخست تلاش کرده‌است تا با تکیه بر مباحث کانت و فیخته در مورد «علاق عقل» نشان دهد که نظریه اجتماعی انتقادی در امتداد معرفت‌شناسی مدرن قابل پیگیری است.

به همین جهت، هابرماس پس از توضیح و تبیین علاقه فنی و علاقه عملی که هر کدام دانش متناسب با خویش را تولید کرده‌اند و به نحوی برای نوع انسان سودمند بوده‌اند؛ از علاقه‌رهای بخش سخن می‌گوید. علاقه مذکور، معنای دو علاقه پیشین را روشن می‌کند و از طرف دیگر، به واسطه بازاندیشی، امکان نقد را فراهم می‌کند. هابرماس علاقه‌رهای بخش را با توجه ویژه به نظریه فروید، توضیح می‌دهد. یعنی با نگرستن به یک نمونه از دانش تحقق یافته است که هابرماس می‌تواند ادعا کند که طرح یک نظریه اجتماعی انتقادی نه تنها ممکن بلکه ضروری عقل است. زیرا علاقه‌رهای بخش، علاقه عقل است که به واسطه تامل و بازاندیشی در شرایط خویش، امکان نقد و فراروی از وضعیت سرکوب و سلطه را به دست می‌دهد.

بازاندیشی یا تامل ویژگی خاص تفکر هابرماس است که در علاقه‌رهای بخش مورد تاکید قرار گرفته است؛ همین ویژگی سبب شد که با تامل در طرح اولیه خویش، به نواقص آن آگاه شود. هابرماس «پارادایم آگاهی» یا «فلسفه سوژه» را مورد نقد قرار داده بود و معتقد بود که چنین پارادایمی، امکان نظریه اجتماعی انتقادی ندارد؛ اما اکنون در توضیح شکل‌گیری نظریه اجتماعی انتقادی، خویشتن را در امتداد «فلسفه سوژه» می‌یافت. به بیانی دیگر، هابرماس، خود را ذیل «سوبژکتیویته»، یعنی اصل اساسی گفتمان فلسفی مدرنیته می‌دید. به همین جهت در ادامه مسیر فکری خویش، تلاش کرد تا به نحوی ورود کند که طرح سوبژکتیویته از اساس ناممکن گردد. این نحوه ورود خاص برای رسیدن به نظریه اجتماعی انتقادی (که باید گفت **نظریه کنش ارتباطی** نام گرفت)؛ به واسطه پیگیری مباحث زبان و به تعبیر دقیق‌تر «چرخش زبانی» انجام پذیرفته‌است. لذا فهم «چرخش زبانی» برای درک نظریه اجتماعی انتقادی هابرماس ضروری است.

هابرماس توضیح «چرخش زبانی» و اهمیت مباحث زبان‌شناختی را با ارجاع به هومبولت بیان می‌کند. بنابراین، «چرخش زبانی» به معنایی که هابرماس مد نظر دارد – که سنگ بنای نظریه اجتماعی انتقادی است – با «نظریه زبان‌شناختی هومبولت» فهم می‌شود. او، سه سطح تحلیل زبان را در هومبولت برجسته می‌کند:

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس: ... (سید اسماعیل مسعودی و دیگران) ۴۰۵

- خصلت جهان‌ساز گفتار: به این معنا که حدود جهان یا افق هستی‌شناسانه را باید در زبان جست‌وجو کرد. زبان صرفاً وسیله نیست بلکه تقویم‌کنندگی جهان را برعهده دارد.

- ساختار پراگماتیستی گفتار و ارتباط: زبان، بدون کاربردهای روزمره، اساساً وجود ندارد؛ هر معنایی از زبان که در نظر گرفته شود از همین سطح شروع می‌کند: این‌که انسان‌ها در مناسبات خویش، از زبان برای رسیدن مقاصد خویش و اقامه دلیل استفاده می‌کنند.

- بازنمایی واقعیت‌ها: یعنی زبان وجه شناختی دارد و نسبت به واقعیت‌های جهان، حکایت‌گری می‌کند.

شناسایی سه سطح نامبرده به هابرماس این امکان را می‌دهد که با مکاتب فلسفه تحلیلی و فلسفه هرمنوتیکی وارد گفت‌وگو شود. به عبارت دیگر، هابرماس با این سه سطح، طرح بحث ویتگنشتاین و هایدگر در مورد زبان را مورد نقد قرار می‌دهد. او معتقد است که نزد هایدگر، خصلت جهان‌ساز گفتار و وجه آشکارکنندگی جهان برجسته است که خود را در پیش‌فهم نشان می‌دهد؛ ولی هایدگر نسبتِ معرفت‌زبانی و معرفت جهان یعنی وجه بازنمایی واقعیت را نادیده گرفته است. به نظر هابرماس، کل سنت هرمنوتیکی از جمله هایدگر، تحلیل قانع‌کننده‌ای از کارکرد بازنمایی واقعیت توسط زبان ارائه نمی‌کنند. هابرماس به ویتگنشتاین نیز نقدی را وارد می‌کند که او نیز به مانند هایدگر بر پس‌زمینه درک جهان تکیه می‌کند که به خودی خود، صدق و کذب بردار نیست. به نظر هابرماس، ویتگنشتاین معیار صدق و کذب گزاره‌ها در بیرون گزاره‌ها قرار داده است، یعنی صدق و کذب را به کارکرد تحویل برده است. اصطلاح حقیقت-کارکرد که هابرماس در وصف ویتگنشتاین به کار برده است، دلالت بر همین نقد دارد. هر چند هابرماس اذعان دارد که ویتگنشتاین به وجه پراگماتیستی زبان هم توجه داشته است اما معتقد است که او نیز این وجه را در بستر مناسبات اجتماعی و کنش روزمره قرار نداده است.

با این اوصاف باید گفت که از نظر هابرماس ناتوانی دو مکتب فکری در توضیح زبان منجر به این شده است که مکاتب تحلیلی و هرمنوتیکی در فهم وضعیت اجتماعی معاصر؛ طرح و نظریه‌ای نداشته باشند یا نظریه آن‌ها دارای این نقص اساسی است که زبان را از وجه پراگماتیستی آن تهی کرده‌اند. اهمیت سطح پراگماتیستی از نظر هابرماس این است که هر بحثی از زبان که صورت پذیرد، نمی‌تواند نسبت به وجه پراگماتیستی، بی‌تفاوت

باشد. زبان، به هر حال در مناسبات اجتماعی و روابط بین‌فردی حضور دارد و باید بتوان زبان را در همین بستر توجیه کرد. به عبارت دیگر، از نظر او وجه اصلی زبان، همان «ساختار پراگماتیستی گفتار و ارتباط» است. زیرا زبان، نخست در این سطح تحلیل خود را نشان می‌دهد. سطح شناختی و سطح تقویمی زبان، بدون وجه کاربردی زبان، ظهور و بروزی ندارد.

اگر سطح پراگماتیستی محل تاکید هابرماس قرار گرفته است به این دلیل است که می‌خواهد نشان دهد: زبان، در بستر زندگی روزمره چگونه مورد استفاده کنشگران اجتماعی قرار می‌گیرد. یعنی چگونه کنش‌گر قادر به استفاده از زبان است و چگونه بهره‌ای از زبان می‌گیرد تا دیگران را قانع و گفتار خویش را قابل قبول سازد. وجه پراگماتیستی زبان، یعنی توجه به این که کنش زبانی یک کنشگر آنگاه قابل فهم و درک است که بستر و موقعیت کاربرد آن کنش زبانی را دریافته باشیم. به همین دلیل هابرماس کنش زبانی را که دربردارنده دعاوی خاصی هستند، طبقه‌بندی می‌کند تا نشان دهد چگونه در موقعیت‌های مختلف کاربرد زبان، معیار آن نیز متفاوت می‌شود.

بنابراین از نظر هابرماس هر چند زبان در «ساختار خودانگیخته جهان» ریشه دارد و در بازنمایی واقعیت‌ها از زبان استفاده می‌شود؛ اما در نهایت همه این موارد در وجه پراگماتیستی گفتار خود را نشان می‌دهد؛ وجهی که در زیست‌جهان مشترک بیناسوژگانی تحقق پیدا می‌کند. انسان‌ها در زیست‌جهان، به وجوه مختلف زبان، فعلیت می‌دهند و در راستای رسیدن تفاهم و توافق از زبان بهره می‌برند.

از همین رو، توجه به زیست‌جهان مشترک بیناسوژگانی به عنوان موضوع نظریه اجتماعی انتقادی، حائز اهمیت است. زیرا در زیست‌جهان مشترک بیناسوژهای می‌توان اجتماع را یافت و نظریه‌ی کنش ارتباطی را در مورد آن صورت‌بندی کرد. این زیست‌جهان مشترک، اساساً بر پایه ارتباط و زبان، در معنای سطوح سه گانه هومبولتی و با محوریت سطح پراگماتیستی شکل گرفته‌است؛ از همین رو، فهم و شناخت آن مستلزم شناخت این سطوح زبانی هومبولتی است.

کتاب‌نامه

اباذری، یوسفعلی (۱۳۸۷)، خرد جامعه‌شناسی، تهران: طرح نو.

خاستگاه چرخش زبانی یورگن هابرماس: ... (سید اسماعیل مسعودی و دیگران) ۴۰۷

اوٹ ویت، ویلیام (۱۳۸۶)، *هابرماس معرفی/انتقادی*، ترجمه لیلا جو افشانی و حسن چاوشیان، تهران: انتشارات اختران. تیسرا.

برلین، آیزایا (۱۳۹۸)، *مجوس شمال*، ترجمه رضا رضایی، تهران: نشر ماهی.

پایا، علی و محمدامین قانع راد (۱۳۹۵)، *هابرماس و روشنفکران ایرانی*، تهران: طرح نقد.

پینکارد، تری (۱۳۹۴)، *فلسفه آلمانی ۱۸۶۰-۱۷۶۰*، ترجمه ندا قطرویی، تهران: نشر ققنوس.

پیوزی، مایکل (۱۳۸۴)، *یورگن هابرماس*، ترجمه احمد تدین، تهران: نشر هرمس.

توماس، لاسه (۱۳۹۵)، *معمای هابرماس*، ترجمه محمدرضا غلامی، تهران: انتشارات دنیای اقتصاد.

دالستروم، دانیل ا. (۱۳۹۹)، *کل‌نگری زیباشناختی هابرماس*، هردر و شیلر، ترجمه حسن مرتضوی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

دوراندگاسلین، ژان مارک (۱۳۹۹)، *مقدمه بر متون فلسفی: پنج رهیافت برای عقل ارتباطی*، ترجمه عسگر قهرمانپور بناب، تهران: نشر جوینده.

کاپلستون، فردریک (۱۳۹۵)، *تاریخ فلسفه جلد ششم: از ولف تا کانت*، ترجمه: اسماعیل سعادت و منوچهر بزرگمهر، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

کانت، ایمانوئل (۱۳۶۲)، *سنجش خرد ناب*، ترجمه: شمس‌الدین ادیب سلطانی، تهران: نشر امیرکبیر.

مارکس، کارل (۱۳۹۹)، *هیچ‌کدام برومر لوئی بناپارت*، ترجمه باقر پرهام، تهران: نشر مرکز.

مک‌کارتی، توماس (۱۳۸۵)، *جامعه‌شناسی انتقادی: نظریه‌ای درباره توانش ارتباطی*، ویراستاری پل کانرتون، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر اختران.

مید، جورج هربرت (۱۴۰۲)، *ذهن، خود و جامعه*، ترجمه حسن خیاطی، تهران: نشر بان.

میلر، پیتر (۱۳۹۳)، *سوژه، استیلا و قدرت*، ترجمه افشین جهان‌دیده و نیکو سرخش، تهران: نشر نی.

هابرماس، یورگن (۱۳۸۵)، *جامعه‌شناسی انتقادی: تحریف نظام‌مند ارتباط*، ویراستاری پل کانرتون، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر اختران.

هابرماس، یورگن (۱۳۹۲)، *نظریه کنش ارتباطی*، ترجمه کمال پولادی، تهران: نشر مرکز.

هابرماس، یورگن (۱۳۹۹)، *متون فلسفی: پنج رهیافت برای عقل ارتباطی*، ترجمه عسگر قهرمانپور بناب، تهران: نشر جوینده.

هابرماس، یورگن (۱۴۰۰)، *شناخت و علاقه‌های انسانی*، ترجمه ناصرالدین علی تقویان، تهران: موسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

یاسپرس، کارل (۱۳۹۰)، *کانت*، ترجمه: عبدالحسین نقیب‌زاده، تهران: نشر طهوری.

Allen, A., & Mendieta, E. (Eds.). (2019). Contents. In *The Cambridge Habermas Lexicon* (pp. v–x). toc, Cambridge: Cambridge University Press.

- Baynes, Kenneth (2015), *Habermas*, First published by Routledge.
- Habermas, Jurgen (1971), *Knowledge and Human Interests*, trans. J. Shapiro. Boston, MA: Beacon Press.
- Habermas, Jurgen (1973), *Theory and Practice*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jurgen (1985), *The Philosophical Discourse of Modernity*, Translated Frederick Lawrence, Polity Press.
- Habermas, Jurgen (1990), *The Philosophical Discourse of Modernity*, trans. Frederick Lawrence, Polity Press.
- Habermas, Jurgen (1990), *Communication and the Evolution of Society*, trans. Thomas Mc McCarthy Beacon Press.
- Habermas, Jurgen (1999), *Hermeneutic and Analytic Philosophy. Two Complementary Versions of the Linguistic Turn?*. Royal Institute of Philosophy Supplement, 44, pp 413-441.
- Mc McCarthy, Thomas (1990), *Introduction To "The Philosophical Discourse of Modernity"*, trans. frederick Lawrence, Polity Press.
- Humboldt, W. v. (1988). *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind*. United Kingdom: Cambridge University Press.